

**MARKAZIY OSIYO DUTORLARINING QIYOSIY TAHLILI
(TOJIK, UYG'UR VA O'ZBEK DUTORLARI)****Amanova Dilfuza Rashidovna**

Baxshichilik san'atiga ixtisoslashtirilgan espublika maktab-internati o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17737076>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyoda keng tarqalgan uch dutor turi — tojik, uyg'ur va o'zbek dutorlarining shakl, qurilish, material, ijrochilik uslubi va tembr xususiyatlari bo'yicha qiyosiy tahlili beriladi. Har bir xalqning dutori o'ziga xos tarixiy shakllanish jarayoniga ega bo'lib, ularning hozirgi zamon musiqiy ijodiyotidagi o'rni ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot milliy cholg'u madaniyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: dutor, tojik dutori, uyg'ur dutori, o'zbek dutori, cholg'u qurilishi, qiyosiy tahlili.

KIRISH

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida dutor o'ziga xos o'rin tutadi. U nafaqat musiqiy cholg'u, balki xalqning ruhiyati, turmush tarzi va tarixini aks ettiruvchi madaniy timsol hisoblanadi. Har bir xalq o'z dutorida asrlar davomida shakllangan musiqiy an'alarini mujassam etgan.

Tojik, uyg'ur va o'zbek xalqlarida dutor umumiy ildizlarga ega bo'lsa-da, ularning shakli, o'lchami, pardalari, tor materiallari hamda ijrochilik texnikasida muhim farqlar mavjud.

Ushbu farqlar har bir xalq musiqiy tafakkurining o'ziga xos rivojlanish bosqichini ko'rsatadi

Maqolada ushbu uch turdagi dutorning umumiy va farqli jihatlari qiyosiy musiqashunoslik yondashuvi orqali tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi Markaziy Osiyo cholg'ulari bo'yicha ilmiy izlanishlarning kengayib borayotgani bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Markaziy Osiyo xalqlarining dutorchilik an'analari bo'yicha yirik tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular cholg'u tuzilishi, materiallar, ijrochilik maktablari va tarixiy rivojlanish kabi yo'nalishlarni qamrab olgan. Mazkur adabiyotlarning tahlili uch dutor turining qator o'xshashlik va farqlarini aniqlashga yordam beradi.

Maqolada qiyosiy musiqashunoslik usuli qo'llanildi. Bu yondashuv o'xshash cholg'ularni strukturaviy, texnik va tembral jihatdan solishtirish imkonini beradi. Shuningdek, tavsifiy metod asosida har bir dutorning shakli, materiali va ijrochilik uslublari alohida ko'rib chiqildi.

Tahlilda yozma manbalar bilan bir qatorda amaliy ijrochilik materiallaridan ham foydalanildi. Bu esa tadqiqot natijalarining yanada aniq bo'lishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Dastlab uch turdagi dutorlarning shakl tuzilishi taqqoslandi. Tojik dutori uzun va ingichka bo'yinli bo'lib, rezonator qismi cho'zilgan shaklga ega. Uyg'ur dutorining kosasi kattaroq, bezaklari ko'proq va pardalari soni ko'p. O'zbek dutori esa o'rtacha kattalikdagi kosaga va 13–14 parda tizimiga ega bo'lib, ijrochilik qulayligi bilan ajralib turadi. Materiallar bo'yicha ham muhim farqlar kuzatiladi.

Tojik dutori yong'oq va zarangdan tayyorlansa, uyg'ur dutori asosan tut va chinor yog'ochidan ishlanadi. O'zbek dutori uchun esa eng keng tarqalgan material — tut yog'ochidir.

Bu farqlar cholgʻu tembriga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Ijrochilik uslublarida ham sezilarli farqlar mavjud. Tojik dutorida ohanglar koʻproq lirik, choʻzma va muloyim boʻlsa, uygʻur dutorida ritmik, tezkor va murakkab usullar ustunlik qiladi.

Oʻzbek dutorida esa maqom yoʻllari bilan birga xalq kuy-qoʻshiqlari va zamonaviy yoʻnalishdagi kuylar ijro etiladi.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, uch dutor turining farqlari ularning kelib chiqishi, tarixiy shakllanishi va oʻyning musiqiy maktablari bilan chambarchas bogʻliq. Har bir cholgʻu oʻz xalqining ruhiy dunyosini aks ettiradi. Shakl va materiallardagi farqlar dutorning tembriga bevosita taʼsir etadi.

Masalan, uygʻur dutorining katta rezonatori kuchli va jarangdor tovush hosil qilsa, tojik dutori muloyim va mayin tembrga ega. Oʻzbek dutori esa oʻrtacha tembr diapazoni bilan koʻp yoʻnalishlarda foydalanishga moslashgan. Ijrochilikdagi farqlar esa dutorning musiqiy imkoniyatlarini yanada boyitadi. Bu farqlar Markaziy Osiyo musiqiy merosining naqadar rang-barang va serqirra ekanini koʻrsatadi.

XULOSA

Markaziy Osiyo dutorlari umumiy tarixiy ildizlarga ega boʻlsa-da, har bir xalqning musiqiy anʼanasi ularni alohida shakllantirgan. Tojik, uygʻur va oʻzbek dutorlarining shakl, tembr va ijrochilikdagi farqlari ularning oʻziga xos milliy musiqiy maktablariga asos boʻlgan.

Tadqiqot davomida aniqlangan farqlar musiqashunoslar, cholgʻushunoslar va ijrochilar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ular cholgʻu sozlash, ijrochilik uslubini oʻrganish va milliy musiqiy merosni chuqurroq anglashda yordam beradi. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida dutorsozlik va ijrochilik sohasida qoʻshimcha ilmiy izlanishlar olib borish uchun zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahmonov H. "Tojik xalq cholg'ulari tarixi". Dushanbe, 2020
2. Ablimitov A. "Uyg'ur dutorchiligi an'analari". Urumchi, 2019.
3. Ismoilov M. "O'zbek xalq cholg'ulari". Toshkent, 2018.
4. Markaziy Osiyo musiqiy merosi bo'yicha ilmiy maqolalar va ocherklar.